

Kézzel írott szótár a XXI. században

Kárpátaljai tapasztalatok

Röviden – a tények

2006. május 16. és 18. között a békéscsabai megyei könyvtár szervezésében a NKÖM kisebbségi főosztálya mellett működő könyvtári szakértői bizottság öt tagja járt tapasztalatszerző körúton Kárpátalján. A delegáció – Domsa Károlyné (a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtárának főigazgató-helyettese), Kálóczy Katalin (a NKÖM Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztályának vezető főtanácsosa), Litauszky Györgyné (a Békés Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese), Varga Róbert (a Somogy Megyei Könyvtár igazgatója) és e sorok írója (a Könyvtári Intézet munkatársa, a 3K szerkesztője) – három nap alatt tizenöt könyvtárat keresett föl, legtöbbit a beregszászi járásban, egyet-egyct az ungváriban és a nagyszőlősi-ben. A kora reggeltől késő estig tartó és fcsesz tempójú programban alig maradt szabad idő; néhány lopott órában az öt honi könyvtáros megtekinthette a munkácsi várat, az ukrán–szlovák határral kettévágott magyar falut, Szelmencet, valamint a nagyszőlősi múzeumot. A program zárásaként szakmai találkozóra került sor a nagyszőlősi járás magyar könyvtárosaival, több mint húsz kollégával.

Bővebben – tapasztalatok és következtetések

A legelső és bátran általánosítható tapasztalat az volt, hogy a szembetűnő szegénység ellenére a fogadtatás mindenütt, kivétel nélkül feltétlenül szívélyes. mármár meghatóan barátságos volt. Kárpátalja könyvtárügye – kis túlzással – romokban hever. Két város (Ungvár és Nagyszőlős) járási-központi intézményeit leszámítva a közkönyvtárak nyomorúságos állapotban vannak. Némi leegyszerűsítéssel fogalmazva: kétféle épületben kaptak elhelyezést a „kultúra csarnokai”. Vagy a szovjet korszakban betonból épült, monumentálisnak szánt, valójában groteszkül monstroózus komplexumokban vagy düledező parasztházakban. A kétféle építmény között könyvtári szemszögből alig van különbség, hiszen a legtöbbjük beázik, falairól pereg a vakolat, fűtés a legtöbb helyen évtizede nincs, néhány könyvtár évek óta villanyáram nélkül működik, a kitört ablakoknál csak a bedeszkázott ajtókeretek látványa lehangolóbb. A könyvállomány – műfajától, szakjától, nyelvtől függetlenül – több évtizede kiadott, rongyosra olvasott, itt-ott megragasztott, olykor penészes, olykor poros, de mindenképpen elnyűtt könyvekből áll, amelyek meghajlott, szálkásodó polcokon zsúfolódnak. Az említett két város járási könyv-

tárán kívül számítógépnek nyomát sem találni, néhány helyen a modern hírközlést a '60-as években készült, „varázsszemes” világvevő rádió képviseli. Folyóiratok a legtöbb helyen egyáltalán nincsenek, még a helyi (kárpataljai, ukrainai) lapokra sem tudnak előfizetni. A könyvtárosok elképesztő munkakörülmények között látják el hivatásukat. Télen, a kemény fagyok idején bundában toporognak a polcok között, és időnként – azok a szerencsések, akik iskolával, óvodával egy épületben dolgoznak – bekéredzkednek a szomszéd intézménybe kissé átmelegedni. Télen – értelemszerűen – kora délután bezár a könyvtár, hiszen a sötétben nem lehet az egymáshoz hasonlóvá kopott, megbarnult könyvek között válogatni, meg aztán könnyen baleset is történhet a fölkunkorodó padlódeszkák, a kicsorbult lépcsőfokok miatt. Ezt az embert próbáló, az egészséget nagyon megviselő munkát a kárpataljai kollégák havi 15–20 ezer forintnak megfelelő fizetésért végzik. (Ez az összeg – mint egyikük elmondta – tavaly télen éppen elegendő volt két tüdőgyulladására kezelésére.)

A könyvállomány többségében régi, jelentős hányadában elavult (és itt nemcsak a politikai, társadalomtudományi, de a természettudományi szakirodalomra is gondolk). A könyvek állapota finoman szólva is megviselt, föltűnően kevés a gyermekirodalom, de nagy hiány van kézikönyvekben és szakmunkákban is, a periodikumok, a folyóiratok csaknem teljes hiányáról nem is szólva. Kivétel nélkül minden könyvtárban a gyermek- és az ifjúsági irodalom nyomasztó hiányára panaszkodtak. Az meg egyenesen szívszorító látvány volt, ahogy lexikonsorozatoknak néhány, véletlenszerűen oda került kötete árválkodott a polcokon. Gondoljuk meg, mit ér, mi haszna van a Világirodalmi Lexikon öt, egymással össze sem függő kötetének? Az állományok nyelvi összetétele a legritkább esetben tükrözi a település lakosságának nemzetiségi megoszlását. Például a 950 lelkes Palágykomorócon a lakosság 90 százaléka magyar, a könyvállományé 40. Gálócson 500-an élnek, háromnegyedük magyar, a könyvállomány többsége orosz és ukrán nyelvű. A nyomorúságos körülmények között tengődő beregszászi járási könyvtár gyermekkönyvtárában zömmel cirill betűs könyveket látni, miközben a járás és a város lakóinak zöme magyar. Nagybégány kétezer lakosából 95 százalék a magyar, a könyvállományban nem egészen egyharmadot képviselnek az anyanyelvű könyvek. És az efféle statisztikai adatokat még hosszan sorolhatnám.

A siralmas állapotú épületekben jellemző a fűtés-, az áram-, olykor a vízhiány, minden bútordarab elhasznált. Elavult és nyelvileg aránytalan a könyvállomány, nincsenek periodikumok, irtózatossá hiány van gyermekirodalomból, bármiféle elektronikus eszköz és szolgáltatás jószerével ismeretlen a közkönyvtárakban, sőt a posta megbízhatatlansága miatt a könyvtárközi kölcsönzés sem működik – nagyjából így foglalható össze Kárpátalja magyar (és nem csak magyar) könyvtárügyének állapota a XXI. század első évtizedében.

De!

Megindító volt látni és lépten-nyomon tapasztalni, hogy az anyanyelvi kultúra, a kisebbségi könyvtárügy elhivatottjai miként küzdenek a lehetetlen körülményekkel, milyen hatalmas lelki erővel, eredendően derűs életszemlélettel és olykor bizony fizikai szívóssággal képesek megküzdeni a nehézségekkel. Optimizmussal, már-már naiv reménységgel tekintenek előre, bizakodóan néznek a jövőbe. A legkilátástalanabb körülmények között is sokkal több bizakodást, mosolyt hallotunk és láttunk, mint letörtséget és panaszt.

Említsek néhány példát, hogyan veszik föl a Nyíró József-i értelemben vett „néma küzdelmet” a kárpátaljai magyar – vagy magyarul kitűnően beszélő ukrán és ruszin – könyvtárosok a lehetetlen viszonyokkal. A Beregszász melletti két, csaknem összeépült településen, Szürtén és Tégláson színjátszó és dalkör működik (ott-jártunkkor éppen próbáltak a színjátszócsoporthoz tagjai); Kisbégányban a könyvtáros maga pötyögi cirill betűs frógépén az olvasójegyeket, hiszen kartonokat nyomtatni nincs pénz; a szomszédos Nagybégányban beregi szöttesekből rendezett kiállítás fogadja a látogatót; ugyanitt a könyvtáros hölgy a maga számára megrendelt magyarországi képes újságokat – miután a család elolvasta – beviszi a könyvtárba és állományba veszi; Bótrágyon miniatűr bábszínház csalogatja a kicsiket a könyvtárba; Som községben a falu két költő szülöttjének, Sütő Bélának és Kecskés Bélának a kultuszát ápolják a romos könyvtárépületben; Mezőkaszonyban nyugdíjasklubnak ad helyet a könyvtár – és így tovább. Macsolán, az egyetlen szobából álló picinyke könyvtárban példás rend és díszes belvilág fogadott, noha nagy esők idején rendszeresen beázik a könyvtár. A könyvtárosnő ezermester férje maga javíthatja a tetőt, ha kell cserepet rak. A körülményekkel való néma küzdelem talán legmeghatóbb epizódját a már említett Mezőkaszonyban láttuk. Mivel a két apró helyiségből álló könyvtárban nincs egyetlen idegen szavak szótára (sem), a szorgalmas könyvtárosnő úgy segít a gondon, ahogy tud: a Kárpáti Igaz Szó című területi (a mi fogalmaink szerint megyei) újság rendszeresen közöl szómagyarázó kislexikon-cikkeket, ő kimásolja és egy lefűzős dossziéban gyűjtögeti az idegen szavak magyarázatait... Középkor a XXI. században? Hasonlóképp nem lehetett meghatottság nélkül nézni egy félig-meddig romos épület málladozó falai szögletében igen szerényen berendezett, gyermekeknek szánt játszósarkot – „Csodaország” felirattal.

A küldöttség természetesen jól berendezett, korszerűen felszerelt, csakugyan európai színvonalú intézményeket is látott. Mindenekelőtt ilyen a magyarországi támogatásból működő beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola könyvtára, ahol annak rendje és módja szerint számítástechnikai kabinet üzemel, köznapi munkaeszköz az internet, ahol gond nélkül lehet fénymásolatot készíteni, ahol a szép kivitelű, elegáns polcokon megtalálhatók a modern felsőoktatás számára nélkülözhetetlen magyar (és idegen) nyelvű szakkönyvek és szakfolyóiratok. Ugyancsak elismeréssel kell szólni a helyhiánnyal – és ott-jártunkkor éppen vízhiánnyal – küszködő ungvári járási könyvtárról, vagy a hasonló nagyszülősi intézményről, ahol külön magyar részleg szolgálja a 25 ezer lelkes, negyedrésztében ma-

gyar város gyermek, ifjú és felnőtt olvasóit. Mindkét helyen győzött a derű, a jószándék, a tenniakarás, és a visszahúzó körülmények ellenére használható könyvtárral állnak a magyar és az ukrán olvasók rendelkezésére. E módszertani központokul is szolgáló járási könyvtárak sorában viszont a beregszászi nagyon mostoha körülmények között működik. Egyetlen, romosnak is nevezhető termék pokróc választja ketté felnőtt- és gyermekrészlegre. A sűrűn egymás mellett álló, meghajolt és ingatag polcok között legföljebb oldalazva lehet közlekedni; itt könyvet válogatni, egy-egy érdekes részletbe belefeledkezni, józúen lapozgatni csaknem lehetetlen. A helyben olvasókat két-három nyikorgó székre tudják leültetni, közvetlenül a könyvtáros munkaszta szomszédságában.

Nem lehet nem fölfigyelni néhány furcsa, hogy ne mondjam, groteszk jelenségre is. Az imént leírt beregszászi járási könyvtár, ez a végtelenül kopott és zsúfolt könyvraktár abban az épületben található, ahol a II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola, amelyet folyamatosan és impozáns módon újítanak föl, és amelynek könyvtára megállná a helyét akár Budapesten is. A középkori és a XXI. századi körülmények kontrasztja már több mint szembe ötlő – egy emelet két világot választ el. Nemkülönben Bene község is érdekes hely ilyen szempontból. A járás könyvtárhálózatához tartozó fiókkönyvtár egy düledező parasztházban vegetál, itt egyetlen szobáskában kevés, de rongyosra olvasott könyv szomorkodik. Vele szemben, az út túloldalán magasodó Faluházban korszerű számítógépekkel felszerelt, internetkapcsolattal rendelkező, pazarul megvilágított, klubhelyiséggel kiegészített könyvtár található, amelyet – a polgármester talpraesettsége folytán – Budapest egyik budai kerülete patronál. Itt nem egy emelet, csupán egy keskeny országút választ el két intézményt és egy évszázadot.

Mi a közös a beregszászi főiskola és a benei faluház könyvtárában? Csak az, hogy mindkettő anyaországi támogatással működik, mégpedig folyamatos és szisztematikus támogatásával. Alkalmas építészeti viszonyok között, jól felszerelt, nyelvi szempontból arányos, kurrens folyóiratokkal is ellátott, viszonylag újabb keletű könyvállománnyal bíró könyvtárak ott működnek Kárpátalján, ahol hatékony és folyamatos a hazai szerepvállalás. A még nagyon fiatal és szegény ukrán állam képtelen a közművelődési könyvtárhálózatot megfelelő színvonalon fönntartani. Talán egyetlen helyütt említették, hogy néhány éve kaptak állománygyarapításra mintegy tízezer hrivnyát (1000 forint kb. 24 hrivnya), amelyen csak cirill betűs könyvet vásárolhattak, tekintettel a külföldi (magyarországi) könyveket sújtó igen magas vámra. A gyakorlatilag könyvkölcsönzésben kimerülő szolgáltatások minimumát szinte emberfeletti erőfeszítéssel tartják fönnt az áldozatkész és fáradhatatlan könyvtárosok. Számos könyvtárban a Szovjetunió megszűnte óta nincs fűtés, sok helyütt nélkülözik a villanyáramot, rendszeresek a vízkorlátozások. A könyvtárosok maguk, írógéppel állítják elő a „nyomtatványokat”, maguk díszítik a helyiségeket, saját újságjaikat, lapjaikat hordják be a könyvtárba, és jó szóval, szívélyes mosollyal biztatják a fiatalabb és idősebb olvasókat. Mindezt Magyarországon elképzelhetetlenül alacsony fizetésért teszik.

A tapasztalatokból leszűrt következtetések összefoglalásaként elmondható, a rendszeres, folyamatos, szisztematikus anyaországi segítség nélkül elképzelhetetlen a kárpátaljai magyar könyvtárak talpra állítása. Ha hazulról nem is lehet megoldani a tetőbeázás vagy az áramhiány gondját, ha nem is a mi dolgunk beüvegezni az ablakokat és megjavítani az ereszcsonát, a könyvekhez, a periodikákhoz,

esetleg az elektronikus adathordozókhoz való hozzájutást – legalábbis mostanában – kizárólag az államközi kapcsolatokkal lehetne megoldani. Itt nem segíthet egy-két hátizsáknyi könyv, néhány csomagtartóban átvitt folyóirat-köteg, néhány lelkes támogató aktivitása és találmányossága, az amatőrök jószándéka; itt csakúgyan államok közötti együttműködésre van szükség. Mindenekelőtt persze Kárpátalján kellene létrehozni egy könyvtári központot, ahová minden könyvtár bejelenthetné, mire van szüksége, milyen típusú könyveket, lapokat várnak a helyi olvasók, magyarul, mire van igény. Az itt és így összegyűjtött igényeket ez a központ továbbíthatná Magyarországra, ahonnan az érkező dokumentumokat ugyancsak e központ küldené szét a megrendelések szerint. Ennek az „egyzetető fórumnak”, kárpátaljai könyvelősztrógrémiumnak a körvonalai már kirajzolódni látszottak a Nagyszőlősen megrendezett könyvtáros találkozón. Csak remélni lehet, hogy a kétoldali jószándék nem sorvad el a bürokrácia útvesztőjében, és csakúgyan létre jöhet a hatékony magyarországi könyvtár-támogatási rendszer, illetve intézmény. És persze még így is számos megválaszolatlan kérdés marad, például a szállítás költségeit, a vámfizetést, a sofőrök díjazását illetően.

Röviden – az érzelmek

Említettem, hogy az omladozó könyvtárépületek falrepedéseit, a salétromfoltok ákembákompjait, a bedeszkázott ajtókereteket, a roskatag polcokat szorgos asszonyok kezek díszítik, takargatják hol szóttessel, hol a madarak életét bemutató tablóval, hol gyermekrajzokból készült összeállítással, hol a falu híres szülöttének relikviáival. Van azonban egy mindenütt látható – vélhetően kötelező – dekoráció, ez pedig az „Ukrajna nemzeti jelképei” című képösszeállítás, ahol a kék-sárga állami zászló, a címer és Juscsenko elnök arcképe látható. Számos helyen a könyvtárosok önszorgalomból mellé illesztették „A magyar állam nemzeti jelképei” feliratú, saját készítésű tablót, ahol a piros-fehér-zöld zászló, a Szent Korona, a címer vagy éppen a budapesti Hősök terén álló hét vezér szoborcsoport látható.

Nincs közkönyvtár a beregszászi járásban, ahol legalább egy nemzeti színű masni, egy magyaros szóttes, a Himnusz vagy a Szózat kalligrafikus rajzolatú szövege ne lenne megtalálható. A legmegindítóbbak mégsem a nemzetiséghez való ragaszkodás e jól látható jelei voltak. Hanem az, amikor a szeles-esős alkonyatban megérkeztünk egy piciny falu alacsony könyvtárépülete elé. A tizenvalahány éve fűtetlen falak közül, a sötétből előjött a bekecsét fázósan magán összefogó, órák óta bennünket – mint kiderült, házi krémmel – váró mosolygós könyvtárosnő, és a bemutatkozás alkalmával, a kézfogáskor azt mondta e sorok szerzőjének: „Úgy átfáztam, és milyen jó meleg keze van magának...”

Aki Kárpátaljára látogat, a szegénység ellenére hihetetlen emberi melegséget, önzetlen barátságot, áldozatos kulturális munkát és nemzetszolgálatot tapasztalhat. Számos olyan emberi és nemzeti értéket, amelyek nálunk már kivesző félben vannak. Mégis mi lenne az, amit mi, anyaországiak tudnánk adni az ottaniaknak?

Mezey László Miklós